

Tuba Zoltán

Növényzet és állatvilág Magyarországon

A művet a szerkesztők Zólyomi Bálint (1908-1997) emlékének ajánlották, aki a Kárpát-medence életföldrajzának és növényzetének kiemelkedő tudósa volt, és a megjelenés a nagy formátumú tudós születésének 100. évfordulója előtti tiszteletadásnak is tekinthető. A mű és Zólyomi Bálint szellemiségének kapcsolata rendkívül szoros, hiszen e nagy ívű alkotás lényegében a múlt századi geobotanikus, növénybiológus generáció, ezen belül is meghatározóan Zólyomi Bálint és részben Soó Rezső fiatal korában megkezdett összefoglaló leíró munkája betetőzésének is tekinthető.

A mű létrejöttében kitüntetett szerepe volt Zólyomi Bálint tanítványának és munkatársának, Fekete Gábornak, akinek tanítómesteréhez hasonló holisztikus vegetációszemlélete, nagyralátó terve és katalizátor-organizátor szerepe nélkül ez a mű nem valósulhatott volna meg. Mindez a társszerkesztő, Varga Zoltán új állatföldrajzi szemléletével és a további 18 szerzőtárs alkotásával társulva olyan munkát eredményezett, amely alapján egyértelműen elmondható, hogy hazánk élővilágának, növénytani és állattani értékeinek ilyen léptékű és horderejű, és tegyük hozzá, részletességű leírása ezt megelőzően még nem történt meg. Mindazonáltal e könyvet úgy is szemlélhetjük, mint amely szállásterületünk növény és állatvilágát mutatja be az olvasónak; mindennek nyilvánvalóak múltbeli és je-

lenkori történelmi vonatkozásai és fontossága.

Cseppet sem csorbítja ennek az alkotásnak az értékeit, ha szólunk az előzményekről, amelyek közül feltétlenül említésre méltó Alois Marsigli gróf „Danubius Pannonio-Mysicus” (Amszterdam, 1727) és Johann Grossinger jezsuita atya „Universa Historia Physca Regni Hungariae” c. (1793-1797) munkája, továbbá Kitaibel Pál Itinerariaja. Utóbbi jelentette nálunk az élővilág táji keretekben történő leírásának a megalapozását. Fontos művek még Anton Kerner tájhangulatot is tükröző vegetációleírásai, csakúgy, mint Borbás Vince hungaricum botanikai alkotásai. Ezt már a 20. században Soó Rezső fitocönológiai szemléletű tájleíró leírásai követték, amely szemléletnek az állatvilág közösségeinek tájleíró leírására is hatása volt. Mindez jól tükröződik Udvardy Miklós és Nagy Barnabás hortobágyi madár- és szöcskevilág leírásában, valamint Balogh János sashegyi pókfaunájában. Ezt követően a Zólyomi Bálint „Magyar Tájak Növénytakarója” című vegetáció-monográfia sorozatát kell kiemeljünk. Feltétlenül ebbe a sorba illeszkedik Soó Rezső Növényföldrajz könyve (1945) és a földrajzos Prinz Gyula „Nagyalföldi tájak” növényzetleírása. Szemléletileg is fontos a Magyarország tájföldrajza c. sorozat, amelyben botanikusaink és zoológusaink az élővilág leírásánál földrajzunkatink hierarchikus tájfelfogását követték. Fontos állomás a Borhidi Attila és Sánta

Antal szerkesztette Vörös könyv (1999), amely ugyan nem táji alapon, hanem vegetációegységenként adott képet hazánk jellemző vegetációjáról és faunájáról.

A teljességgel megközelítőleg messze fel nem sorolt előzmények ellenére egy megfelelően részletes és ugyanakkor kellően átfogó szemléletű vegetáció-monográfiával azonban a hazai geobotanika a legutóbbi időkhöz adós maradt. Mindez még hangsúlyozottabban mondható el a hazai állatvilág regionális földrajzi szempontú feldolgozásáról. Ezen utóbbi elkészültéhez a történeti-evolúciós szemléletet magán hordozó Kárpát-medencei alapvetésnek kellett létrejönnie, amelyet Varga Zoltán alapozott meg, és ezen műben adta közre annak első szintézisét.

Az impozáns kötet Magyarország tájainak élővilágát földrajzi keretekben, tájaink szerint mutatja be. Valamennyi táj sajátos módon járul hozzá a magyar élővilágunk sokféleségéhez és sokszínűségéhez, annak kiemelkedő fajgazdagságához. Mindez jól utolérhető és kimutatható nemcsak a növény- és állatfajok, hanem társulásaik szintjén is. A szerzők ismertetik a tájak természettörténeti sajátosságait és ritkaságait is. A mű a tájszemléletű leírás mellett egyben rögzíti a növénytakarónk és állatvilágunk jelenlegi állapotát, amelyre a jelenleg felgyorsultan zajló változások megismerése és nyomon követése miatt van nagy szükségünk. Ehhez a szükségülethez – ahogyan azt a szerkesztők is írják – szerencsésen kapcsolódik a fiatal botanikus generáció igénye. Ez az igény jól látszik a fiatal kutatók szokatlanul nagy számában, akik elkötelezetten fordultak az utóbbi években, évtizedekben a vegetációkutatás irányába. A könyv ismeretanyaga egyrészt biztosítja a már leülepedett ún. klasszikus tudás átadását, azonban ez a klasszikus ismeretanyag az utóbbi időszakban létrejött új ismeretekkel együtt ke-

rül bemutatásra. Nemegyszer a klasszikus ismeretek pedig újraértékelve jelennek meg. További jellemzője a könyvnek, hogy bemutatja a megértéshez nélkülözhetetlen tudományos alapismereteket is.

A növényvilág ábrázolása azok állományai, társulásai alapján viszonylag egységes szempontok szerint történik. A tárgyalásnál kiemelt szempontot játszó társulások révén a növényvilág tér- és időbeli változásai is meglehetősen egységesített módon követhetők nyomon. Ugyanakkor az állatvilág fenti szempontok szerint már jóval kevésbé egységes, ráadásul az állatvilág kutatottsága a növényvilágéhoz képest igencsak egyenetlen. Ennek számos oka van, többek között pl., hogy sok olyan állatcsoport létezik, amelynek fajairól, azok elterjedéséről és életmódjáról alig vannak, vagy egyáltalán nincsenek ismereteink. Mindezek miatt az állatvilág bemutatása tartalmilag másként történik, mint a növényvilágé. Terjedelmileg pedig a növény- és állatvilág egymáshoz viszonyított aránya nem erőltetetten fele-fele, hanem a két nagy terület meglévő ismeretrendszerének reális arányát tükrözi.

A növénytakaró leírásánál követett tagolás, vagyis a középtájak és kistájak (kistáji csoportok) szerinti leírás egybeesik földrajzosaink, főleg Marosi és Somogyi földrajzi tagolásával. Ez azért tehető meg, mert a fenti földrajzi tagolás és flóránknak az elterjedését is figyelembe vevő eloszlása igen gyakran átfedi egymást. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy növényzeti szempontból a részleteiben is elfogadhatóan ismert kistájak száma az ország egészéhez viszonyítva meglehetősen csekély. Ennek ellenére azonban, ha egy középtáj meglehetősen homogén, akkor annak egy-két kistája alapján jól megrajzolható volt a középtáj (pl. a Duna-Tisza-közi síkvidék esetében) növényvilága is. A szerzők számos esetben a már teljesen eltűnt természetes

növényzetet történeti adatok segítségével rekonstruálták, már ahol ez egyáltalán rendelkezésre állt. Ennek eredményeként nem kevés azon tájak száma, amelyeknél történeti vegetációökológiai keretbe ágyazva történik az ismertetés.

Az állatföldrajzi tagolásnál viszont különösen fontos, hogy a különböző állatcsoportok alapján létrehozott területi beosztások határai nem mindig fedik, sőt nagyon sokszor nem fedik egymást. Ez többszörösen igaz az átmeneti jellegű éghajlatú Kárpát-medencénkre, amelyben a klíma átmeneti jellege folyamatosan mozgatja ezen határokat. Ennek következtében hazánk állatvilágában a kárpáti jellegű (a kárpáti elterjedésű és boreális túlevelű övezetre jellemző állatfajok dominálnak) és a pannóniai jellegű (ahol a meleg-száraz tölgyesekre és erdős sztyep-társulásokra jellemző fajok uralkodnak) terület térben és időben nemcsak érintkezik, hanem időben változó módon át is fedi egymást. Ugyancsak lényeges alapkövetkeztetés, hogy az életföldrajzi regionális beosztásoknak csak a magasabb hierarchikus kategóriái értelmezhetők a történeti eseményekkel, míg a finomabb területi beosztások főként a jelenlegi éghajlati sajátosságokat tükrözik.

A műből egyértelműen kirajzolódik, hogy a Kárpát-medence vegetációtani szempontból Európa különböző nagytájainak a találkozó helye. Ez az egyik fő forrása növényfajaink nagymértékű sokféleségének (diverzitásának). Medencénk azonban nemcsak egyfajta gyűjtőhelye a különböző európai növényzeti hatásoknak és azok képviselőinek, hanem egyúttal azokat átalakítva új arculatot és színezetet is eredményez. E gondolatmenet alapján kirajzolódik a pannon vegetáció azon sajátossága, amely szerint ez az eltérő fajkészletek és eltérő szerkezetű társulások élettere. Pannon vegetációnk egyedi sajátosságát azonban nagyrészt a pannóniai bennszü-

lött növényfajokban (endemizmusokban) gazdag társulásaink jelentik. Mindezekre egyik legszebb példa alföldjeink évelő mész homokpusztagyepjei, de ebbe a sorba illenek szikeseink és a nyírségi mészkőrűlő homokpusztagyep is.

A tudományos szemléleti alaphangot is megütő bevezetést követően hazánk vegetációjának utolsó jégkorszaktól napjainkig tartó történetéről kapunk igen alapos és szemléletes tájékoztatást. Ezt Magyarország növényföldrajzi képének bemutatása követi, amely a magyar flóra származását és elemeit is részletesen taglalja csakúgy, mint a flóra és vegetáció kapcsolatát leíró fejezet. Külön nagy fejezet foglalkozik a Kárpát-medence faunatorténetével és állatföldrajzával. Ez kiterjed területünk posztglaciális benépesedésének és genetikai változatosságának, a faunagenézisnek, továbbá az endemizmusoknak és reliktmoknak a tárgyalására is. Ezt a Kárpát-medence állatföldrajzában, zonalitásában és regionalitásában, majd pedig a fauna életföldrajzi komponensében a bemutatása követi. A fejezetet a Kárpát-medence területi állatföldrajzi tagolódásának ismertetése zárja.

A természetes növénytakaró fő vonásainak ismertetését a pannonvegetáció leírása követi, amelyben külön helyet kap az a fontos kérdés, hogyan predikálható hazánk növénytakarójának a sorsa. A posztglaciális beerdősödés helyi sajátosságainak az ismertetését követően kerül sor a maradványtájak, maradványtársulások és a maradványfajok bemutatására, a természetes vegetáció és az aktuális növényzet, valamint a tagolás kereteinek részletes megbeszélésére.

Külön érdeme a nagy lélegzetű munkának, hogy felvázolja a természetes növénytakarónk jövőjét is. Mindezt pedig a globális klímaváltozás hazánkat érintő magyarországi sajátosságainak és a jövőbeli vár-

ható tájhasználatnak a tükrében teszik. Hazai természetes növényzetünk várható változásait az elkövetkező ötven évre prognosztizálják. A várható változásoknál azonban a klímaváltozás mellett a tájhasználat-változás okozta átalakulásokat is figyelembe veszik. A növénytakaró jövőbeli változását a nagy tájak (Nagyalföld, Kisalföld, Nyugat-magyarországi peremvidék, Dél-Dunántúl és a középhegységek) tagolásban tárgyalják. A növényvilágon belül külön foglalkoznak a magyar erdőtakaró jövőbeli sorsával. Ennek keretében a fajok migrációs lehetőségeit, a zárt erdőtakaró visszaszorulását ismertetik, és végül bemutatják a vegetációs övek eltolódásának modellezéssel kapott várható irányait is.

A könyvben való eligazodást külön részletes földrajzi névmutató és tárgymutató segíti. Utóbbiban a magyar növény- és állatfajnevek után megtaláljuk azok tudományos latin elnevezését is. Az egyes fejezeteket a felhasznált irodalmak jegyzéke, a mű egészét pedig részletes angol nyelvű ismertető zárja. A művet közel kétszáz gyönyörű növény-, állat- és tájfoto teszi szemléletessé és emeli annak tartalmi és esztétikai értékét. A bemutatásban való jobb tájékozódást jól segítette volna egy a

tagolás földrajzi kereteit bemutató, áttekinthető hazai térkép.

A könyvnek nemcsak a vizuális, esztétikai élményéhez, hanem a lényegi megértéshez is hozzájárul az egyszerűen szép, színes nyomdatechnikai kivitelezés. Ennek részei például a pasztellsárga keretbe ágyazott fekete-fehér ábrák, térképek, a színesen nyomtatott fő- és különböző rendű alcímek, és a lenyűgöző kiegészítő ismereteket nyújtó színes háttérre nyomtatott szövegek.

A könyv egyszerre tekinthető a legnagyobb igényességgel megírt nélkülözhetetlen tudományos kézikönyvnek, egyetemi- és doktorképzésben egyaránt remekül használható tankönyvnek, és a széles látókörű, igényes, nem biológus, művelt nagyközönség által is élvezettel forgatható egyfajta enciklopédikus műnek. Utóbbi különösen az segíti, hogy tudományos-szakmai volta és precizitása ellenére fogalmazása és stílusa élvezetes és közérthető. A könyv az életföldrajz tudománya számára meghatározó alapmű lesz a jövőben. Mindennek a fentebb leírtak tartalmi és könyvészeti érdemei mellett mérete, terjedelme és fizikai súlya is további nyomatékot ad. Kevés nemzet büszkélkedhet ilyen művel.

(Magyarország tájainak növényzete és állatvilága, szerkesztette: Fekete Gábor és Varga Zoltán. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, szerkesztő: Glatz Ferenc, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2006)